

Mehmet Kayadelen

Tüdüğün yerde değıil, olman gereken yerde bulunmalısın

Ana Sayfa

Başlarken

Yazıları

Madencilik

Enerji

Çeşitli

Mersin

Diğerleri (PDF)

Özgeçmiş

İletişim

Site içi arama...

Madenciliğimiz Soma Eynez'de duvara tosladı!

Özet

Soma-Eynez'deki yeraltı linyit ocağında 13 Mayıs 2014 günü kömürün yanması ile başlayan faciada karbon monoksit zehirlenmesi sonucu beşi maden mühendisi 301 kişi hayatını kaybetmişti. Benzer olayların yaşanmaması için, kazaya neden olan sorunların çözümüne dair görüşü olan herkesin görüşünü bildirmesi gerektiği düşüncesinden hareketle, kırk yılı aşan mesleki deneyime sahip, zaman zaman madenciliğimize dair görüş bildirmiş biri olarak, madenlerdeki iş kazalarının temel nedenlerine ve alınabilecek önlemlere ilişkin görüşlerimi bu vesile ile bir kez daha bildirmeyi bir görev kabul ettim.

Bu yazıda, madenciliğimizde A'dan Z'ye her şeyin kusurlu olduğu, özelleştirme, rüdvans ve hizmet alımı gibi hususların madenlerdeki iş kazalarının önlenmesine mazeret oluşturmaması gerektiği, teknik nezaretçilik uygulamasının çağ dışı olduğu ve tümüyle kaldırılması gerektiği, dolayısıyla ücretinin fondan ödenmesi gibi önerilerin zaman kaybına yol açtığı, kazaların önlenemesinin ancak temel nedenleri ortadan kaldıracak radikal dönüşümlerle mümkün olabileceği vurgulanmış; kazaların temel nedenleri, mevzuattan kaynaklananlar, kurumlardan kaynaklananlar, insan unsurundan kaynaklananlar ve uygulamadan kaynaklananlar olmak üzere 4 grupta ele alınarak açıklanmış ve sorunların çözümüne yönelik bazı önerilere yer verilmiştir.

Madenciliğimizin çıkmaz bir sokakta yol almakta olduğunu, köklü dönüşümler gerçekleştirilmezse her an duvara toslayacağımızı yıllardır biliyor, söylüyorduk. 13 Mayıs 2014 günü Soma-Eynez'deki yeraltı linyit ocağında meydana gelen Türkiye'de şimdiye kadarki en çok ölümlü maden iş kazası (Resmi açıklamalara göre 301 kişi), bir anlamda madenciliğimizin duvara toslamasıdır. Madenciliğimizin tuttuğu yol çıkmaz bir sokak, çünkü A'sından Z'sine kusurlu. Bu kusurlar kişisel görüşlerimiz olmaktan çıkmış, Devletin en yüce katları adına araştırma-inceleme yapan kurumların raporlarında da yer almıştır. Örneğin, TBMM Madencilik Sektöründeki Sorunların Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, örneğin Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulunun (DDK) madencilik sektöründe yürütülen faaliyetlerin iş sağlığı ve güvenliği açısından araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi konulu raporu. Dahası, bu gerçeği çok ayrıntılı inceleme yapmadan hemen görebilen yabancı uzmanlar da oldu. Örneğin, Şil'de bir madende atmış dokuz gün mahsur kaldıktan sonra kurtarılan ve Soma'daki kazada yakınlarını kaybedenlere destek vermek için Haziran 2014'te ülkemize gelen madencilerden biri bu gerçeği şöyle ifade etmiş: "Burada her şey yanlış."

Madenciliğimizde var olan kusurlar yalnızca iş kazalarına yol açmıyor tabii. Başka olumsuzluklara da neden oluyor. Ancak bu yazıda sorunlar yalnızca iş kazaları bağlamında ele alınacaktır. Bu durum, sektördeki kusurların, özellikle doğal kaynakların etkin, verimli ve toplum yararına değerlendirilmemesinin, çevreye ve topluma verdiği zararların görmezden gelindiği, önemsenmediği biçiminde yorumlanmamalıdır.

Soma'daki facia haberinin medyada yer aldığı ilk andan itibaren madencilikle ilgisi olan olmayan pek çok kişi kaza hakkında konuştu, yazdı; konuşup yazmaya devam da ediyor. Ancak, kazanın nedenlerine dair söylenenler körlerin fili tanımlamasını andırıyor. Aralarında değerli görüşler olmakla birlikte söylenenlerin önemli bir kısmı ya kulaktan dolma bilgiler ya da ezberlenmiş sözler. Trajikomik olanların sayısı da az değil. Ve izleyebildiğim kadarıyla ne yazık ki madencilikteki iş kazalarının bu kadar çok olmasına neden olan temel sorunlara değinen yok denecek kadar az. Sorunları bütüncül olarak analiz eden ise hiç yok.

İlgili ilgisiz pek çok kişi bilgi, yorum ve öneri kirliliği yaratmaya devam ederken, sorunun çözümüne katkıda bulunabilecek görüşü olanların görüşlerini bildirmemesi sorumsuzluk olacaktır. Bu düşünce ile ayrıntılı biçimde kaleme alınan bu yazıda, genellikle gözden kaçan ya da değinildiğine rastlamadığım sorunlar ile hedef şaşırttığını düşündüğüm yanlış önerme ve öneriler öne çıkarılmaktadır.

Kazanın oluş ve faciaya dönüş nedenleri olarak ilk andan itibaren sözü edilenleri hatırlayalım: Trafo patlaması, kaçış / yaşam odası yokluğu, ocak planındaki / tasarımındaki hata, havalandırma projesindeki hata, makine-teçhizat ve malzemelerin uygun nitelikte olmaması, kaza sonrasında ters havalandırma yapılması, eski imalatlara

(Daha önce çalışılıp terkedilmiş bölgelere) uygun çalışma yönteminin uygulanmaması, risk analizinin yapılmaması olması, işçilere yeterli eğitim verilmemesi ve tatbikat yaptırılmaması, havza madenciliği yapılmaması, ölçek ekonomisinin gözetilmemesi, kapitalizm, özelleştirme, taşeron sistemi, dayıbaşılık sistemi, rödövens sistemi, TKİ'nin hizmet alım yöntemi ile işi başkasına yaptırması, sendikanın renginin sarı olması, iş müfettişlerinin / TKİ'nin / MİGEM'in (Maden İşleri Genel Müdürlüğü'nün) denetimlerindeki yetersizlik, denetimi yapan mühendisün ücretini işverenden alması, yüklenicinin TKİ'ye göre çok daha düşük maliyetle kömür çıkarması, patronun kâr hırsı, üretim zorlaması, mekanizasyon olmaması / emek yoğun çalışılması, dinamit atılması, karbon monoksit ve/veya oksijenli ferdi kurtarıcı maskelerin bulunmaması / eski tarihli olması / bakımlarının yapılmaması / ucuz Çin malı olması, karbon monoksit ve/veya oksijen oranı tehlikeli eşiği aştığı / altına düştüğü halde faaliyetlere son verilmemesi, ILO'nun 176 sayılı sözleşmesini Türkiye'nin imzalamaması olması,...

Faciyanın nedenlerinin çözümlenmesine ilişkin karmaşa bir yana, ocaktaki insan ve sonuçta ölü sayısına dair çelişkili bilgiler, kurtarma çalışmalarındaki kaos tam bir trajedi; geri kalmış bir ülkeden tipik bir kesit, tam bir zavallılık örneği idi. Hele, olaydan yaklaşık 50-60 saat sonrasında bile Bakan Yıldız'ın, kazanın nedenine ilişkin trafo patlaması gafını sürdürmesine söylenecek söz bulunamamakta. Çevresinde o kadar teknik eleman bulunmasına karşın madenlerden sorumlu bir Bakan böyle bir hatayı nasıl yapar? Kendisinin hâlâ görevde olduğu görülüyor. Peki, onu böylesine yanıltaçlar da halen görevde mi?

Neden sonuç ilişkilerini gözeten nitelikli bir sorun analizi yapıldığında görülecektir ki, kazanın oluşuna ve faciaya dönüşüne dair belirtilen nedenlerin bir kısmı ile sonuç arasında anlamlı ilişki kurulamamakta. Bir kısmı ile dolaylı ilişki kurulabilmekle birlikte önerilen çözümler yanlıştır. Bir kısmı da temel nedenlerden değildir, sorunlar hiyerarşisinde altlarda yer alabilecek nedenlerdir ve/veya temel bir nedenin sonucudur.

Örneğin havza madenciliği yapılmaması ve ölçek ekonomisi uygulanmaması ile iş kazalarının olması arasında doğrudan ilişki yoktur. Bunlar maden yatağının verimli biçimde işletilmesini ve işletmeci şirket(ler)in kârlılığını etkileyebilecek unsurlardır. Ülke doğal kaynaklarından etkin yararlanma adına tabii ki, havzalar bütün olarak ele alınmalı. Bunlar ayrı konular.

Örneğin ocak planının / tasarımının, havalandırma projesinin, makine-teçhizat ve malzemelerin uygun olmaması, Devletin inceleme ve denetleme görevlerini tam yapmamasının sonuçlarıdır.

Örneğin devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, rödövens (imtiyaz payı) karşılığı ya da hizmet alımı yoluyla iş yaptırma ile iş kazaları arasında her koşulda geçerli olabilecek doğrudan bir ilişki yoktur ve özelleştirmelerin durdurulması sorunu çözmeyecektir. Hemen belirtelim. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, özellikle bunun Türkiye'deki uygulama biçimleri ve sonuçları ile taşeron sistemi çeşitli açılardan eleştirilebilir. Özelleştirmelere karşı çıkılabilir. Bunlara girmeyelim. Bunlar konumuz dışı. Ancak madenlerin özelleştirilmesinin ya da özel firmalarca işletilmesinin böylesi bir faciyanın temel nedeni olarak gösterilmesi yanlıştır. Şu görüşe kimse itiraz edemez: Türkiye'de Devlet iş kazalarının önlenmesine yönelik sorumluluklarını yerine getir(e)mediği için, iş kazalarına karşı önlemler işletme sahibinin / yöneticisinin bilgi, beceri ve insafına terk edilmiş durumdadır ve bu nedenle özel sektöre ait çoğu maden işletmesi devlet işletmelerine göre daha fazla risklidir. Özelleştirme, rödövens sistemi vb'ni iş kazasının nedeni olarak görenler bu gerçeği esas alıyor ve değişmez kabul ediyor olmalı ki, çözümü özelleştirme, rödövens sistemi vb uygulamaların durdurulmasında buluyorlar. Devletin sorumluluklarını yerine getirmemesini, getiremeyeceğini esas almak kabul edilebilir bir şey değildir. Devletin bu konudaki sorumluluklarının yerine getirmemesinin yolu vardır, bulunmalıdır. Bu bir.

İkincisi, özelleştirmenin iş kazalarının nedeni olarak görülmesi, toptancı biçimde özel sektör işletmeciliğinin iş kazalarının temel nedeni olarak görülmesi anlamına da gelir ki bu anlam özel şirketler tarafından işletilen ülkemizdeki sayıları çok olmasa da bazı iyi örneklerle de, dünyadaki pek çok örnekle de bağdaşmaz.

Üçüncüsü, özelleştirme uygulamalarının durdurulması önerisi, yalnızca devlet işletmelerine yöneliktir, sayıları devlet işletmelerinden çok çok fazla olan ve her yıl da artan özel sektöre ait madenlerdeki kazalar için bir çözüm içermez.

Dördüncüsü, bu görüş, kazaların önlenemesinin tek yolunun tüm özel işletmelerin de devletleştirilmesi olduğu anlamına da gelir ki, bu ne gerçekçidir ne de görünür vadede uygulanabilirliği vardır.

Beşincisi, rödövens ve taşeron sistemleri yalnızca ruhsatı devlet işletmelerine ait olan sahalarda uygulanmıyor. Özel firmalara ait sahalarda da başka özel firmalar tarafından rödövens karşılığı ya da taşeron sistemi ile yıllardır yaygın biçimde işletilmektedir. Yazılanlara ve söylenenlere bakılırsa, rödövens ve taşeron sisteminin yalnızca ruhsatı devlet işletmelerine ait olan sahalarda uygulanması sorun olarak görülüyor, özel sektördeki uygulaması sorun olarak görülüyor. Bu sistemlere karşı olanlara sormak gerekir. Bu sistemler, ruhsatı yalnızca devlet işletmelerine ait olan sahalarda mı yasaklansın, tüm sahalarda mı? Neden? Ve tüm sahalarda yasaklanabilmesinin mevcut koşullarda uygulanabilirliği var mıdır?

Devlet inceleme ve denetim sorumluluklarını yerine getirdikten sonra özel şirketler ister ruhsat kendisine ait olan sahaları işletsin, ister devlete ya da bir başka özel şirkete ait olan sahaları ister rüdvans karşılığı, isterse de taşeron olarak işletsin, iş kazalarını en aza indirebilmenin yolu vardır. Yıllardır vurgulaya geldiğimiz gibi, var olan koşullarda önemli olan madenleri devletin mi, özel sektörün mü işlettiği değil, madenlerin nasıl işletildiğidir.

Örneğin teknik nezaretçinin ücretini ruhsat sahibinden / işverenden alması sorunlara yol açmaktadır, ancak önerilen çözüm yanlıştır. Sorunlara yol açmaktadır, çünkü uygulamada mühendisler üzerinde bir baskı oluşturabilmekte ve bazılarının işini doğru-dürüst yapmasına engel olabilmektedir. Ve olumsuz bir durum ortaya çıktığında idarenin / devletin / yargının sorumluyu belirlemede kargaşaya yol açabilmektedir. Ancak, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı biçimde açıklanacağı gibi, asıl yanlışlık bugün için çağ dışı sayılması gereken "teknik nezaretçilik" kurumunun kendisindedir. Yapılması gereken onu başka bir yanlışla düzeltmeye çalışmak değil, günümüze uygun doğru bir çözüm bulmaktır. Günümüze uygun doğru çözüm de, teknik nezaretçilik kurumunu tümüyle kaldırmak ve diğer ülkelerde de olduğu gibi işvereni her konuda tek muhatap / sorumlu kabul etmektir. Şimdilik şu kadarcığını da ekleyelim: Teknik nezaretçinin görevi denetim değil, teknik ve mevzuatla ilgili sorumlulukları işveren adına üstlenmesidir.

Bu bakımlardan, madenlerdeki kazaların önlenmesini devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ile rüdvans karşılığı işletme ve taşeron sistemi gibi uygulamaların son verilmesine ve teknik nezaretçilerin ücretlerini bir fondan almasına bel bağlayanlar, kusura bakmasınlar, mevcut yapıda tüm madencilik sektörüne yönelik uygulanabilir bir çözüm önermiş olmamaktadırlar. Gerçekçi olmayan önerme ve öneriler toplumun zaman kaybetmesine neden olabilmektedir.

Soma faciası yargıya intikal etti. Yargının kazanın oluş ve faciaya dönüş nedenlerini bulup sorumlularını cezalandırması beklenir. Yargı çok büyük olasılıkla, daha önceki benzer kazalarda olduğu gibi, kazaya yol açan temel sorunlarla ilgilenmeyecek, kaza özelinde kalıp mevzuatın gereğinin yerine getirilip getirilmediğine bakacak. Yani havalandırma projesinde hata var mı, karbon monoksit oranı tehlikeli eşiği aştığı halde faaliyetlere neden son verilmedi, ferdi kurtarıcılar ve malzemeler mevzuata uygun mu, denetimler ne zaman ve nasıl yapılmış vb. Nedenleri ve sorumluları belirlemek için bilirkişi heyeti rapor düzenleyecek, savcı iddianameyi hazırlayacak, tanıklar dinlenecek, bilirkişi raporlarına itiraz edilecek, ikinci bir bilirkişi heyeti oluşturulacak ve o da rapor hazırlayacak, ona da itiraz edilecek, derken belki üçüncü, dördüncü heyetler ve raporlar... Yargılama ne zaman ve nasıl sonuçlanacak, göreceğiz.

Bu kazanın nedenleri bir an önce bulunmalı ve sorumluları elbette cezalandırılmalı. Ancak bu kazanın nedenlerinin bulunması ve sorumlularının cezalandırılmasıyla temel sorunlar ortadan kalkmayacağı için, başka kazaların / faciaların olması engellenemeyecektir. Maden Mühendisleri Odasının önceki Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Torun'un medyaya yansıyan görüşlerine göre kaza olma riski yüksek dört yüze yakın ocak daha var. Kazanın olduğu Soma'daki ocağın Türkiye'de özel sektörün işlettiği en modern ocaklardan biri olduğu söylendiğine göre, varın siz diğerlerinin durumunu tahmin edin artık.

Bu ocaklarda ya da başkalarında yeni kazaların olmaması için temel sorunların bulunup radikal dönüşümlerin sağlanması gerekir.

Peki, madenciliğimizde iş kazalarının bu kadar çok olmasının temel nedenleri neler?

Madenciliğimizin sorunları yıllardır pek çok platformda konuşulur, pek çok yerde yazılır. Mesleki dergiler, kongreler, sempozyumlar, şûralar, paneller, web siteleri ile kalkınma planı ihtisas komisyonları, Meclis Araştırma Komisyonları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu raporları... Pek çoğunda kişiler / gruplar yalnızca kendi öznel sorunlarını ve/veya yüzeyde görünen sorunları dile getirmiş olsa da temel sorunları da ele alanlar olmuştur. Özellikle yukarıda da değinilen 2010 yılında TBMM'ye sunulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu ile 2011 yılında yayımlanan Devlet Denetleme Kurulu Raporunun madenciliğin pek çok temel sorununu hayli ayrıntılı ele aldıkları, pek çok anlamlı önerileri içerdikleri söylenebilir. Bunlardan birincisini konu edinen ve değerlendiren "Madenciliğin Sorunları" başlıklı 2010 yılında yayımlanan yazıma bu siteden erişilebilir.

Bazıları anılan raporlarda da dile getirilen temel nedenleri/sorunları 4 grupta toplayabiliriz: 1) Mevzuattan kaynaklanan nedenler, 2) kurumlardan kaynaklanan nedenler, 3) insan unsurundan kaynaklanan nedenler ve 4) uygulamadan kaynaklanan nedenler. Bir kısmının asıl nedeni sektörü aşan, ülke geneli ile ilgili olan bu sorunları, Soma faciası sonrasında dile getirilen bazı görüşleri de dikkate alarak kısaca açıklamaya çalışalım.

1) Mevzuattan kaynaklanan temel nedenler:

Mevzuat ile esas olarak kast edilen madencilik ve iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı. Konuyu sınırlamak açısından burada yalnızca Maden Kanunu ve ilgili ikincil mevzuattan kaynaklanan nedenler üzerinde durulacak.

A) Maden Kanunu'ndaki hatalara ilişkin çok şey söylenebilir. Konumuz açısından yalnızca kurgusundaki günümüz gerçekleriyle bağdaşmayan 3 temel hata öne çıkarılabilir: i) İşletme ruhsatı verme sürecinin sağlıklı olmaması, ii) teknik nezaretçi uygulaması ve iii) beyan usulünün esas alınmış olması. Bunların ne olduğu, gerekçeleri ve yol açtıkları sakıncalar şöyle özetlenebilir:

i) İşletme ruhsatı verme kriterleri ve süreci sağlıklı değil, çünkü ne ruhsat talep eden kişilerde yeterlik aranmakta, ne de ruhsata esas oluşturan işletme projesi vd belgelerin kalitesi önemsenmemekte.

Kanunda, işletme ruhsatı verilecek (ya da bir işletme ruhsatını devralacak, rüdvans karşılığı işletecek) kişilerde hiçbir yeterlik aranmamakta; mali gücü yeterli olmayan, madenciliğe ilişkin hiçbir bilgi ve deneyimi olmayan, yeterli teknik elemanı bulunmayan kişilere de işletme ruhsatı verilebilmektedir. (2010 yılında Maden Kanunu'nda yapılan değişiklik ile arama ruhsatı verilecek kişilerde mali yeterlik aranmaya başlandı.)

Böylesi kişilere içeriğinin kalitesi önemsenmeyen belgelere dayanarak işletme ruhsatı vermek, mineral yatağının çağdaş teknolojiyle uyumlu, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini alabilecek biçimde, piyasanın ve maden yatağının gerektirdiği optimum ölçekte işletilmeme olasılığını baştan kabul etmek anlamına gelmektedir. Yani, ocak tasarımı doğru, üretimi mekanizasyona dayalı, üretim kapasitesi ile makine-teçhizatı uygun ve iş güvenliğinin gerektirdiği önlemleri alınmış bir işletmenin kurulamayacağını baştan göze almak demektir. Oysa hemen her ülke arama ve işletme ruhsatı verilecek kişilerde anılan konularda yeterlik aramakta; işletme ruhsatlarını nitelikli ve ayrıntılı yapılabirlik raporlarına dayandırmaktadır. Çünkü mineral kaynaklar, hüküm ve tasarrufu devlete emanet edilmiş, toplumun ortak varlıklarıdır. Bu kaynakların işletilmesi kişilerin keyfine / insafına bırakılmaz, işletilmesinde toplum yararının da gözetilmesi gerekir. Nitekim bizde de kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması adına ilgili kurumlar çok küçük ölçekte mal ve hizmet alacaklarında ve hibe vereceklerinde bile isteklilerde / proje sahiplerinde malî, mesleki, teknik vb yeterlik arayabilmektedir. Yani bizde Devlet örneğin çatı aktarma işini yapacağı kişilerde bile bazı konularda yeterlik ararken, madenleri işletecek kişilerde hiçbir yeterlik aramamaktadır.

Ruhsat verileceklerde hiçbir yeterlik aramama ilkesi 1954 yılında kabul edilen 6309 sayılı Maden Kanunu ile mevzuatımıza yerleşti. 1984 yılında kabul edilen ve halen yürürlükte olan 3213 sayılı Maden Kanunu'nda da korundu. Öncesinde, örneğin 1867 yılında çıkarılan ve Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak anılan Ereğli Kömür Maden-ü Hümayunu İdaresi Nizamnamesi'nde, arama ve işletme ruhsatı verilecek kişilerde mali ve teknik yeterlik koşulu aranıyordu.

Bu ilkenin şekillenmesine dönemin ekonomik politikaları ile mali ve teknik açıdan yetersiz madenci (yatırımcı) profili etkili olmuştur. Çünkü o yıllar, liberal ekonominin esas alındığı ancak ülkede sermaye ve bilgi birikiminin yetersiz olduğu, Devletin sermaye sınıfı oluşturmaya çalıştığı, ağırlıklı olarak devlet tarafından yapılan madenciliğe özel sektörün de girmesinin istendiği, var olan sermayedarların madencilik gibi riskli alanlara değil, riski az kârı yüksek olan ticaret, montaj sanayi, paradan para kazanma, gayri menkul rantı gibi alanlara yöneldiği ve sonuçta madenciliğin maceraperestlere kaldığı yıllar. Mensuplarının sayıları zaman içinde azalmakla birlikte hâlâ var olan bu profil türü, bilimi rehber edinen sermaye sahibi sanayici profili değil, hayal peşinde koşan, şansa, kadere bel bağlamış züğürt defneci profilidir. Nitekim çok uzun yıllar Türkiye'de madencilik defnecilik gibi görülmüştür. "Züğürt madenci kalabalığı" 1970'li yıllarda kulağımızda yer eden bir deyimdir. Bu profil mensuplarının bir kısmı zaman içinde palazlandı ama birikimlerini madenciliğe değil, turizm gibi riski az alanlara yatırdı. Bu profile zamanla alt sektörlere göre değişen kesimler eklendi. Taşra ilçeleri / kasabaları esnafı, hafriyat/dekapaj yüklenicileri, türedi zenginler, her boydan yerli ve yabancı sermaye... Mermer alt sektörü ise başlı başına bir öykü konusu. Sektöre katılanlar kendi kültürlerinin iş yapma biçimlerini de beraberinde getirdi.

Züğürt madenci profili, ilgili kamu kurumlarının davranışını ve ikisi birden sektördeki mühendislik-müşavirlik hizmetinin kalitesini ve icrasını da biçimlendirdi. Sermaye birikimi sağlansın da nasıl sağlansın sağlansın ve madenlerimiz işletilsin de nasıl işletilirse işletilsin anlayışları gereği madencilerin çoğu hatalarına / kusurlarına bilerek ya da bilmeyerek hep birlikte göz yumuldu. Ve sonuçta kalitesiz mühendislik-müşavirlik hizmeti kaliteli mühendislik-müşavirlik hizmetini sektörden kovdu. Örneğin işletme ruhsatının verilmesine esas teşkil eden işletme projelerinin yetersiz formatı da, içerikleri de kimseyi rahatsız etmez oldu. Ayrıntısına girmeyelim. Dedikodu gibi algılanabilir.

Geçmişin bir döneminde çözüm olarak görülen madenler özel sektör tarafından işletilsin de nasıl işletilirse işletilsin anlayışı, sermaye ve bilgi birikiminde hayli yol alındığı, insan yaşamına ve sağlığına daha fazla değer verildiği, çevrenin ve doğal kaynakların korunması bilincinin ve teknolojinin çok geliştiği günümüzde artık asla kabul edilemez. Dolayısıyla da ruhsat verme kriterlerinin ve sürecinin günümüz değerlerine ve koşullarına uyarlanması gerekir.

ii) Maden Kanunu'nun kurgusundaki ikinci önemli hata olan teknik nezaretçi uygulamasını da, hakkında çok konuşulduğu ve işlevi yanlış yorumlandığı için, bazı bilgi ve görüşleri tekrar etme pahasına ayrıntılı ve tarihsel arka planına da başvurarak irdeleyelim. Mevzuatta, teknik nezaretçi uygulaması ile ilgili kurgu şöyle: Maden üretimi, bir maden mühendisi nezaretinde yapılmalı. Her işletme ruhsatı sahibi, ücretini kendisinin ödeyeceği bir teknik

nezaretçi atamak zorunda. Teknik nezaretçi, atanmış olduğu işyerindeki faaliyetler ile ilgili eksiklik ve aksaklıkları, öneri ve önlemleri belirler. Bunları işyerinde çalışanların görebileceği şekilde ilan ve "Teknik Nezaretçi Defteri"ne rapor ederek ruhsat sahibine bildirir. Eksiklik ve aksaklıkların, öneri ve önlemlerin rapor edilmemesinden teknik nezaretçi, bunların yerine getirilmemesinden ruhsat sahibi sorumludur. Mevzuata göre, teknik nezaretçinin 15 günde bir faaliyetleri yerinde görmesi yeterli kabul edilebilmekte ve bir nezaretçi 5 (kimi durumda 10) sahaya aynı anda nezaret edebilmekte.

Kimileri, teknik nezaretçinin yaptığı işi (iç) denetim olarak tanımlamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu yöntem uygulamada iki tür sakıncaya neden olmakta. Birincisi, teknik nezaretçinin, ücretini işverenden aldığı için, istihdamını tehlikeye sokacak, işvereni kızdıracak öneri ve önlemlerden söz edememesi ve bu durumun iş kazalarına davetiye çıkarması. İkincisi de olumsuz bir durum oluştuğunda, madencinin / işverenin sorumluluktan kaçabilmesine ve idarenin / devletin / yargının gerçek sorumluyu belirlemede kargaşaya zemin hazırlaması.

Teknik nezaretçi uygulaması da 6309 sayılı Maden Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1954 yılının koşullarında bulunmuş bir çözüm. O yıllarda madenlerin sayıları az, ölçekleri küçük ve uygulanan madencilik yöntemi ilkel; madencilik yapmaya isteklilerin çoğu züğürt ve işin tekniğini ve mevzuatını bilmiyor; maden mühendisi sayısı az, olanların çoğu da Devlet işletmelerinde çalışıyor. Yani her maden işletmesinde en azından bir maden mühendisi istihdamını zorunlu kılmak ne anlamlı ne de uygulanabilir. Bu nedenle, 6309 sayılı Kanun'da maden sahalarındaki teknik faaliyetin, 15 günde bir işletmeyi görmesi yeterli kabul edilen bir maden mühendisinin nezareti (Fenni Nezaretçi) altında ve iş başında asgari bir maden teknisyeni veya mektep mezunu veya kurs görmüş bir maden başçavuşu bulundurulması tedvir edilmesi (çekip çevrilmesi / yönetilmesi) öngörülmüş.

Şimdilerde madenlerin ölçekleri çok büyümüş, madencilik teknolojisi çok gelişmiş, madencilığe soyunanların sermayesi görece daha yeterli ve maden mühendislerinin sayısı çok fazla artmış olmasına karşın yürürlükteki 3213 sayılı Maden Kanunu'nda da bu yöntem önemli değişikliklere uğramadan uygulanmaktadır. Kayda değer değişiklik yalnızca yeraltı üretim yöntemiyle çalışan işletmeler ile en az on beş işçi çalıştıran açık işletmelerde asgari bir maden mühendisi daimi istihdamının zorunlu tutulması. Yani tüm maden sahalarında asıl sorumlu yine 15 günde bir işletmeye uğraması yeterli görülen bir teknik nezaretçi olacak. Bazı işletmelerde iş başında daimi bulunması gerekenler maden teknisyeni ve maden başçavuşu değil, maden mühendisi olacak.

Mesleğimi uygulamaya başladığım 1974 yılından beri etkili olmamakla eleştirildiğini bildiğim bu teknik nezaretçi uygulamasının halen yürürlükte olması mazur görülemez önemli bir hata. Ve ne yazık ki kimileri bu sistemin sakıncalarını / yanlışlığını görmesine / bilmesine karşın, anlaşılabilir bir nedenle, çözümünü yine sistemi koruyarak üretmeye çalışmakta; kabul görmediğini bile bile yıllardır bu çözümde (!) ısrar etmekte. Teknik nezaretçilerin ücretlerini işverenden değil toplanacak bir fondan almaları durumunda "denetim" işinin daha etkin yapılabileceğini ve kazaların önlenebileceğini savunabilmekteler. Sanki maaşını özel şirketlerden değil Devlettten alan, dolayısıyla düzenleyecekleri raporla işlerini kaybetme korkusu yaşamayan her teknik eleman (her memur), görevini hakkıyla yapıyormuş gibi. Önemli olduğu için tekrar vurgulayalım: mevzuata göre teknik nezaretçiden beklenen, faaliyetlerin denetimi değil, işin başında sürekli duranlara madencilik tekniği ve mevzuatı konularında talimat vermesi ve bu konulardaki sorumlulukları işveren adına üstlenmesi. Doğru talimat vermezse sorumluluk kendisinde; verir de yapılmazsa işverende olacak. Nitekim "Nezaret" sözcüğünün sözlüklerdeki karşılığı "denetim" değil, "Bakma, gözetme, gözetim"dir. Yasaya göre madencilik faaliyetlerinin inceleme ve denetim görevi ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na (ETKB) ait.

Günümüzde yapılması gereken, teknik nezaretçi uygulamasına son verilmesi ve diğer ülkelerdeki gibi her konuda işvereni muhatap alacak, tüm sorumluluğu işverene bırakacak bir yöntemin tesis edilmesidir. Tüm sorumluluk işverende olursa ve mevzuat ihlallerine caydırıcı yaptırımlar uygulanırsa, hiç kuşku yok ki, işveren yine ücretini kendisinin ödeyeceği etkin bir iç denetim mekanizmasını kuracak ve o mekanizmanın aksamadan çalışması için çaba harcaacaktır.

iii) Maden Kanunu'nun kurgusundaki üçüncü hata, beyan usulünün geçerli olması. Beyan usulü geçerli olduğundan, teknik ve mali konularda yapılan yazılı beyanlar ile yetkili kişilerce düzenlenen raporlar ilgili idarece öze yönelik hiç bir araştırma / inceleme yapılmadan doğru kabul edilmektedir. Anılan belgeleri hazırlayan kişilerin mesleki yetkinliğini ve güvenilirliğini akredite eden bir mekanizma da olmadığından bu usul Türkiye koşullarında çok kolay kötüye kullanılabilir. Oysa ilgili idare, kendisine sunulan belgeleri ciddi biçimde incelemekle yükümlü olsa ve inceleyebilse, yanlışlıkların düzeltilmesini sağlayabilse ve/veya ona sunulacak belgelerin doğruluğunu / güvenilirliğini güvence altına alabilecek mekanizmalar Türkiye'de kurulabilse, pek çok olumsuzluk başlangıçta önlenilecektir.

B) İkincil mevzuatın yeterli ayrıntıda ve kesinlikte / açıklıkta olmaması, muğlak olması, uygulamada duraksamalara ve kargaşaya yol açmakta, etkin önlemlerin alınmamasına mazeret oluşturmaktadır. Bu konuda, Prof. Şinasi Eskikaya'nın 6 Haziran 2014 günü Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanan "Madenlerde Alınması Gereken Önlemler (2)" başlıklı yazısında verdiği şöyle bir örneği aktarmakla yetinelim: "...Bizim 2013 yılında çıkan son emniyet

yönetmeliğinde, yer altı çalışmalarında alınacak emniyet tedbirlerine ayrılan kısım sadece 9 sayfa iken, Kanada mevzuatında aynı konuya tam 127 sayfa ayrılmış durumdadır. Kaldı ki bu 9 sayfa içindeki maddeler çok genel olup her yöne çekilebilecek niteliktedir..."

2) Kurumlardan kaynaklanan nedenler:

Maden Kanunu ve bu kanuna dayanarak çıkarılmış ikincil mevzuatın uygulaması ETKB / MİGEM tarafından yürütülmektedir. Yani madenlerin aranması ve işletilmesine yönelik ruhsatların verilmesi ile faaliyetlerin denetimi, ETKB adına MİGEM'in yetki ve sorumluluğundadır. Ancak MİGEM'in bugüne kadar yetkin ve etkili bir kurum olması ne yazık ki sağlanamamıştır. MİGEM'in ne ruhsat verme sürecindeki, ne faaliyetlerin denetimindeki ne de madencilik geliştirilmesine yönelik görev ve sorumluluklarını bugüne kadar layıkıyla yerine getirebildiği söylenemez. Ruhsat verdiği sahalarla ilgili sağlıklı ve güncel istatistiki bilgileri bile derleyemediği DDK raporlarında yer almakta. Buna göre, madencilikimizin içinde bulunduğu durumun en önemli sorumlusunun, Hükümete bağlı bir kurum olan MİGEM olduğu, dolayısıyla da hükümetler olduğu söylenebilir.

MİGEM'in bu durumda olmasının da elbette nedenleri vardır. Akla ilk gelenler, bilgisizlik, ilgisizlik, iktidarların bu kurumdan beklentileri ve/veya yeterli iradeyi göstermemeleridir.

3) İnsan kaynağından kaynaklanan nedenler:

Türkiye'de, hem mühendislik eğitimi istenen düzeyde değil, hem de mühendislerin yetkilendirilmesi ve mühendislik mesleğinin icra biçimi pek çok gelişmiş ülkedeki gibi uzmanlaşmayı esas alan kariyer ilkelerine bağlanmamıştır. Türkiye'deki mevzuata göre, üniversiteden yeni mezun ya da uzun yıllar yalnızca bir alanda çalışmış bir mühendis nerede ise sektörün her alanındaki işlerde çalışabilme, her konudaki belgeleri imzalayabilme hakkına sahiptir. Bunların arasında, öğretim üyesi, laboratuvar, fiziksel koşullar vb açılardan yetersiz üniversitelerden mezun olanlar, maden görmeden diploma alabilenler olduğunu da eklemek gerekir. Örneğin şu ifade DDK raporundan: "Sektöre eleman yetiştiren birçok eğitim kurumu yetersiz alt yapı vb. sorunlar nedeniyle düşük nitelikli eleman kaynağına dönüşmüştür." Öte yandan, mühendisler, kendilerini yenileme, çağdaş teknolojiyi izleme zorunluluğu olmadan, mesleğini yıllarca icra edebilmektedir. Çünkü mühendislerin, bilgi düzeylerini geliştirmeleri için hiç bir zorlayıcı etmen bulunmamakta; yaptıkları iş çoğunlukla ciddi biçimde denetlenmemekte, mühendislik hizmetleri gereksiz maliyet gibi görülebilmekte, nitelikli hizmet yok denecek kadar az talep edilmekte ve niteliksiz hizmetler için de yaptırım uygulanmamaktadır.

Madencilikte ilgili mevzuat, bazı istisnaları dışında, hangi işi yapacaklarda ne gibi koşulların aranması gerektiğini değil, hangi işi hangi meslek mensubunun yapacağını düzenlemekte. Dedikodu sayılabileceği için, bunun da nedenlerine girmeyelim.

Oysa pek çok ülkede, proje, rapor vb belgeleri hazırlayacak / imzalayacak kişilerin alanında yetkin olması ve yetkinliklerinin güvenilir kurumlarca onaylanmış olması; belirli sürelerle kendilerini yenilemesi istenmektedir. Hemen her ülkede, alanında yetkin olmayan kişilerin imzaladığı belgeler kamu kurumlarında geçerli sayılmıyor.

Ara teknik elemanların ise yalnızca nitelikleri değil, statüleri ile yetki ve sorumlulukları da sorunludur.

4) Uygulamadan kaynaklanan nedenler:

Madencilik ile ilgili mevzuatın uygulanmasından kaynaklanan nedenler daha çok Türkiye'nin genel durumu ile ilişkili. Yani, uygulama, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal ve kültürel yapısından kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Uzun uzun anlatmaya gerek yok. Kısaca bazı hatırlatmalar yapılabilir.

Türkiye'de yalnızca madencilik sektöründe değil, hemen her alanda hukuk hiçe sayılabilmekte, kurallara uymamak marifet kabul edilmekte, kurallara uymayana yaptırım uygulamamanın bir yolu bulunabilmektedir. Nasıl bir ülkeden söz edildiğini göstermesi açısından en göz önündeki alandan, şehir içi trafiğinden istisna sayılamayacak kayda değer şu tanıklık aktarılabilir: Tarih, Mayıs 2014. Yer, Ankara Necatibey caddesi, Başbakanlık (Ek) binası önü. Trafik biraz sıkışınca arka arkaya iki minibüs dolmuş, bir trafik polisinin gözleri önünde, bölünmüş yolun diğer yanına geçerek ters yola girmeye cesaret edebiliyor ve bu yolda gidebiliyor. Ve polis dahil herkes hiçbir şey olmamış gibi davranmaya devam edebiliyor. Devletin en yüce katlarındakilerin hukuku sık sık hiçe saymaları da cabası. Böylesi bir ülkede, yer altı maden işletmelerinde mevzuatın öngördüğü bütün kurallara uyulacağını düşünmek mümkün müdür? Uyulmamasına şaşanlara şaşmak gerekmez mi? Ülkede kurallara uyma kültürü gelişmiş olsaydı, örneğin ocak tasarımı, makine-teçhizat ve malzemeler mevzuata uygun nitelikte olurdu. Örneğin karbon monoksit oranı mevzuatın öngördüğü eşik değerini üstüne her çıktığı anda işçiler ocağın dışına çıkarılır ve facia önlenebilirdi. Örneğin kamu kurumlarında atama ve görevde yükseltmelerde öznel kriterlere göre değil, mevzuatın öngördüğü şekilde liyakat gibi nesnel kriterler esas alınırdı: Örneğin denetimler etkin ve mevzuata uygun yapılırdı. Kurallara uymama alışkanlığının nedenini de sosyologlar, siyaset bilimciler vd açıklıyordur herhalde.

Türkiye'de önemli sorun alanlarından biri de demokrasinin gelişmişlik düzeyi. Demokratik mekanizmalar layıkıyla çalıştırılabilir olsaydı, örneğin mevzuattaki eksiklikler / kusurlar katılımcı bir yöntemle çoktan giderilebilir, ilgili

idarenin niteliği geliştirilebilir ve etkin çalışması sağlanabilir, örneğin kazanın olduğu ocaktaki iş sağlığı ve güvenliği kurulu ocaktaki eksiklik ve kusurları önceden giderebilir, facianın oluşmaması için önlemleri alabilirdi.

İş kazalarının oluşmasında kusurlardan söz ediliyorsa, bu kusurların sorumluları da olmalıdır. Vardır da. Kimdir sorumluları? A'dan Z'ye sorunlu olduğu belirtilen sektörde sorumlular da başta siyasi iktidar olmak üzere, yasama organı ve yürütmeye yer alan ilgili kurumlar, öğretim kurumları, meslek örgütleri, sendikalar, madencilik şirketleri gibi kurumlar ve bunların yöneticileri ile sektörde yer alıp işini "mış gibi" yapan, madenciliğimizin duvara toplamasına neden olan, gidişatı kılıcı kırpmadan seyreden A'dan Z'ye istisnasız herkestir. Kaza sonrası günlerde bir kısmı sorumluluğunu itiraf da etti. Hepimiz suçluyuz, diyen yetkililer oldu. Suçunu itiraf edenler oldu da sektörün neresinde ne değişmeye başladı? Şimdilik hiç. Adeta günah çıkarma babında, kazada ölenlerin yakınlarına kimi kolaylıklar sağlayan bazı yasalar çıktı, yardımlar koordine edildi, aileler ziyaret edildi, madenlerdeki çalışma saatlerine yönelik kozmetik bir düzenleme yapıldı. Başka? Kazaların önlenmesine dair ne yapıldı? Sorunların ciddi biçimde analiz edildiğini bile duymadık.

Türkiye'de yıllardır madenlerde iş kazaları olur. Ölü sayısına bağımlı olarak tepkiler verilir. Ölü sayısı 1-2 ise medyada haber bile olmayabilir. Sonrasında yine hiçbir şey olmamış gibi davranılmaya devam edilir. Bari Türkiye tarihinin en çok ölümlü iş kazası olan Soma faciası sonrasında hiçbir şey olmamış gibi davranılmasa, bir şeyler yapılsa.

Neler yapılmalı?

A'dan Z'ye her alanı sorunlu olan sektörde, A'dan Z'ye her alanda radikal dönüşümler sağlanmalıdır.

Yapılması gerekenlerin bir kısmı ülke geneli ile ilgili, bir kısmı da sektör kapsamında.

Öncelikle yapılması gereken ilgili tüm tarafların katılımı ile mevcut durumun (sorunların) analiz edilmesi, başka ülkelerdeki muadil kurumların yapıları ve işleyişleri, mevzuatları ile bu konularda dünyadaki gelişmeler, yönelimler, yaklaşımlar vb incelenip bunlara bağımlı olarak da hedeflerin belirlenmesidir. Bu işin aslında, Bakanlığın mevzuat gereği hazırlamak zorunda kaldığı Stratejik Planının (2010-2014) çalışmaları sırasında 2009-2010 yıllarında yapılmış olması gerekirdi. Ancak o iş de, "mış gibi" yapıldığı için o fırsat da heba edilmiş oldu, hiçbir inandırıcılığı olmayan göstermelik bir stratejik plan hazırlandı.

Madencilikte iş kazalarının yaşanmaması, madenlerimizin toplum yararı gözetilerek etkin ve verimli biçimde işletilebilmesi için hedeflenmesi gerekenlerin önemli bir kısmı, bu sitedeki çeşitli yazılarda belirtilmiştir. Yukarıdaki temel nedenler gruplamasını da esas alarak kısaca özetleyelim.

a) Madencilik sektörü ülke genelinden bağımsız değildir. Türkiye demokratik bir hukuk devleti olmadıkça, demokrasi tüm kurum ve kuralları ile yaşama geçirilmedikçe, hayatın her alanındaki kurallara herkesin uyması sağlanmadıkça, uymayanlara caydırıcı yaptırımlar uygulanmadıkça ne madencilik iş kolunda, ne başka iş kollarında, ne trafikte kazalar önlenemez; ne planlar uygulanabilir, ne de adalet tesis edilebilir. Türkiye'de hukukun üstünlüğü mutlaka sağlanmalı, demokrasi mutlaka geliştirilmelidir. Sendikalaşmanın önündeki engeller kaldırılmalı, sendikalar demokratikleştirilerek iş yeri kurullarının etkin çalışması sağlanabilmelidir.

b) Madenciliğimizde yeni bir sayfa açılacaksa, işe ilgili idareden başlanması gerekir. İlgili idare (MİGEM) kilit unsurdur. İlgili idare, ruhsat verme ve faaliyetleri denetleme işlevlerini layıkıyla yerine getirmekle kalmamalı; dünyada madencilik sektöründe teknoloji, ticaret, mevzuat, madenciliğin finansmanı vb konularda olup biteni izleyecek; Türkiye'deki mevzuat, kurumsal yapı, uygulama ve insan unsurundaki eksiklikleri belirleyecek, sektörün nabzını tutacak, madencilere yol gösterecek, edindiği bilgileri yayınlarıyla ve başka yollarla sektöre duyuracak, minerallerin aranması ve işletilmesiyle ilgili ulusal politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında etkin rol alacak, ilgili kurumlar arasında etkin işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak, insan kaynağı açısından güçlü, taşra örgütü olan ya da taşradaki ilgili örgütlerle işbirliği ve koordinasyonu sağlayabilecek bir kurum haline getirilmelidir. Bu kurumun yönetiminde sektörün tüm paydaşları temsil edilmelidir. Var olan idarenin böylesi bir yapıya dönüştürülmesi mümkün olamıyorsa, bu işlevleri yerine getirecek yeni bir kurum oluşturulmalıdır. Madencilik Bakanlığı düşünülmesi gereken seçeneklerden biri olmalıdır.

c) Anayasa dahil olmak üzere madencilik ve maden iş yerlerine yönelik iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili tüm mevzuat çok geniş bir katılım ile yenilenmeli. Anayasa'da da değişiklik yapılmalı, çünkü pek çok ülke anayasasında mineral kaynakların korunması ve işletilmesinde toplum yararının gözetilmesi gerektiğine dair hükümler varken bizim anayasamızda bu türden her hangi bir hüküm bulunmamaktadır.

Hazırlanacak yeni madencilik mevzuatında arama ve işletme ruhsatı verilecek, ruhsatları devralacak veya kiralayacak kişilerde her açıdan yeterli şartı aranmalı, işletme ruhsatları hazırlayanın ve/veya inceleyen /

onaylayanın yetkinliğinden emin olunan fizibilite araştırmalarına dayandırılmalı, şletmelerde çağdaş madencilik teknolojilerinin uygulanması esas alınmalı, şletmeleri madencinin / yöneticinin insafına terk etmeyecek etkin denetim mekanizmaları kurulmalı, tarafların sorumlulukları net biçimde tanımlanmalı, maden şletmelerinin tüm sorumluluğunun ruhsat sahibinde olması sağlanmalıdır. Mevzuat daha sistematik olmalı, dinamik biçimde, ÷lke ve dünya pratiği ile gelişen teknoloji dikkate alınarak gerektiğinde güncellenmelidir. Elliden daha az işçi çalıştıran işyerlerinde de iş sağlığı ve güvenliği kurulları kurulmalı, iş sağlığı ve güvenliği hizmetleri tüm çalışanları kapsamalıdır.

d) Akademik, fiziksel ve teknik altyapısı hazırlanmadan yeni üniversite ve bölümlerin açılmasına ve eğitimin kalitesizleştirilmesine son verilmelidir. Pek çok ÷lke'deki uygulamaya benzer biçimde, sektörde (kamu idarelerinde, maden şletmelerinde ve mühendislik-müşavirlik hizmeti alanında) görev yapacak mühendisler sertifikasyona dayandırılmalı ve yaşam boyu eğitimi özendirilmeli; her iş yalnızca uygun niteliklere sahip kişilerce yapılabilmesi ve bu niteliklerin tanımlanmasında ve kontrolünde titizlik gösterilmelidir. Mühendis dışındaki personel için de benzer önlemler alınmalıdır. Örneğin maden şletmelerinde çalışacakların, güvenilirliğinden kuşku duyulamayacak mesleki yeterlik belgesine sahip olması sağlanmalı ya da özendirilmelidir.

e) Mevzuatta, kurumlarda ve insan unsurunda köklü değişimler için çaba harcanırken, var olan şletmelerdeki eksiklik ve kusurlar da çok hızla saptanarak giderilmelidir.

f) Türkiye ILO'nun 176 sayılı sözleşmesini imzalamalıdır. Ancak, unutmamak gerekir ki, bu sözleşmenin imzalanması yukarıda sayılan pek çok önlemin alınmasını gerektirecektir. Yani, bu önlemleri alabilecek duruma gelmeden Türkiye'nin anılan sözleşmeyi imzalamasının pratikte bir yararı olmayacaktır.

Ziyaretçi Sayısı:

0 1 6 1 0 8